SOKOL BRNO I 1862–1938

DĚJINY ELITNÍ MORAVSKÉ JEDNOTY

MILENA STRACHOVÁ

MASARYKOVA UNIVERZITA

MUNI
PRESS

MILENA STRACHOVÁ

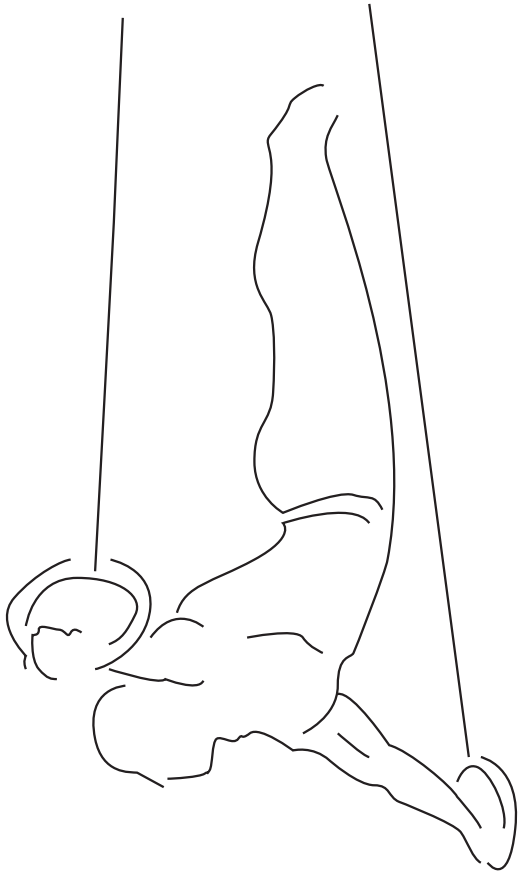
SOKOL BRNO I 1862–1938

DĚJINY ELITNÍ MORAVSKÉ JEDNOTY

MILENA STRACHOVÁ

SOKOL BRNO I 1862–1938

DĚJINY ELITNÍ MORAVSKÉ JEDNOTY

Masarykova univerzita
Brno 2020

Poděkování

Ráda bych poděkovala řadě lidí, kteří mi při vzniku této knihy pomohli.
Jmenovitě zejména Zdeňku Vostrému
za výraznou spolupráci při sběru archivních pramenů.
Dále pak Radaně Červené a Lucii Zajíčkové z Archivu města Brna
za ochotu a trpělivost přesahující běžné úřední povinnosti.

Recenzovali:
Prof. PhDr. Marek Waic, CSc.
Doc. PhDr. František Čapka, CSc.

© 2020 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9544-1
ISBN 978-80-210-9441-3 (brožováno)
https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9544-2020

OBSAH

ÚVOD 7
Historiografie o sokolském hnutí v Čechách a na Moravě 8

RAKOUSKÁ MONARCHIE PO ROCE 1848 10
Brno v období rakouské monarchie po roce 1848 10
Počátky spolkové tělovýchovy v Českých zemích 14
Počátky Sokola brněnského 1862–1870 18
Překážky 23
Ženská otázka 28
Tělocvičná jednota brněnská Sokol 29

OBDOBÍ KRÁSNÝCH ČASŮ. 36
Brno po rakousko-uherském vyrovnání. 36
Tělovýchovné a sportovní hnutí v Českých zemích . . . 39
Sokol Brno I 41
Slavnost rozvinutí praporu 41
Politice navzdory 45
Vystřízlivění 47
Český tělocvičný spolek v Brně 50
Pětadvacetiletí sokolstva 54
Ne pohodlí – nýbrž práce,
ne osobnosti – nýbrž celek 57

LÉTA VELKÝCH ZMĚN 61
Brno před první světovou válkou 61
Tělovýchovné a sportovní hnutí v Českých zemích . . . 64
Sokol Brno I na počátku 20. století 66
Výzvy 66
Sokolský slet 71
Velká válka 79

MEZIVÁLEČNÉ ČESKOSLOVENSKO 83
Moravská metropole v období Československé republiky 83
Tělovýchovné a sportovní hnutí v Brně mezi válkami . . 86
Sokol Brno I ve službách státu 89
Nové role 92
Letem sokolím 96
Naplnění snu 98
Demonstrace obrany demokracie 101
Postoje. 105

VŠEDNÍ I SVÁTEČNÍ DNY SOKOLA BRNO I. 108
Pokroky pomocí vzdělání 108

SOKOLOVÉ JEDNOTY BRNO I 122
Medailonky zakládajících členů a mecenášů 122
Významní činovníci a cvičitelé 133
Špičkoví závodníci 140
Statistika členstva 145

ZÁVĚR 155

SUMMARY 157

PŘÍLOHY 159
Stanovy tělocvičné jednoty v Brně z roku 1862 159
Obrazové přílohy 161
Výbory 173

SEZNAM ZKRATEK 184
Instituce a časopisy 184
Archivní materiály 184

PRAMENY A LITERATURA. 185
Nepublikované prameny. 185
Tištěné prameny. 185
Literatura 185
Internetové zdroje. 187
Seznam a zdroje obrazového doprovodu 187
Seznam a zdroje příloh. 189
Výbory 189

JMENNÝ REJSTŘÍK 190

ÚVOD

Idea moravské národní svébytnosti se díky Aloisi Pražákovi zrodila již v revolučním roce 1848. Po porážce revoluce naději na její realizaci, podobně jako české národně-emancipační snahy, zmařil tzv. Bachův absolutismus. Po jeho pádu „vévoda moravské politiky" Alois Pražák připustil společné úsilí Moravanů s Čechy o politickou, vzdělávací a kulturní autonomii v rámci podunajské monarchie.

Jedním z projevů národní aliance obou zemských národů se stalo zakládání sokolských jednot. I když brněnský sokolský spolek vznikl ve stejné době jako v Praze, v Brně se cvičilo o dva měsíce dříve. V moravské metropoli, kterou na rozdíl od Prahy, kde byla radnice v českých rukou, ovládali Němci, neměla sokolská jednota na růžích ustláno. Němečtí radní nepokrytě protěžovali Turnverein, který založili brněnští Němci krátce před vznikem sokolského spolku. Především tato skutečnost poznamenala vzestupy a pády brněnské jednoty v prvním desetiletí její existence.

V sedmdesátých letech byly již největší překážky překonány a Sokol Brno I našel své pevné místo v moravském spolkovém životě. Zatímco v šedesátých letech 19. stol. těžce bojoval o přežití, tak v sedmdesátých letech „ustál" krizi české národní politiky po odmítnutí fundamentálních článků v roce 1871 o poznání lépe než většina českých sokolských spolků včetně Sokola pražského. V letech 1871–1874 sice Sokol Brno I také prošel vnitřní krizí, která však byla vyvolána osobně zabarvenými spory jeho činovníků o náplň činnosti. Rozvoj jednoty nezastavil ani její zákaz v roce 1877, protože brněnští sokolové se schválením nových stanov v příštím roce znovu etablovali jako spolek. Rok 1878 se tak stal jedním z rozhodujících mezníků na cestě Sokola Brno I na výsluní spolkového života na Moravě.

V osmdesátých letech 19. stol. brněnští sokolové samozřejmě nechyběli při vytváření župní struktury sokolské organizace na Moravě a při založení Moravské obce sokolské v roce 1892. V roce 1904 se sloučily obě sokolské obce – česká a moravská v jednotnou Českou obec sokolskou, která sdružovala sokolské župy v Čechách i na Moravě. V rámci uvedené organizační struktury zůstal zachován vliv několika silných jednot, který výrazně přesahoval působení žup, jejichž byly členy. Svoji vážnost tyto sokolské spolky, např. pražská, kolínská a brněnská jednota, odvozovaly od délky své existence, resp. od svého založení v roce 1862.

Na počátku 20. stol., které mělo přinést sokolům a celému českému národu řadu převratných změn a okamžiky euforie i období útlaku a ponížení, obhájili zástupci Sokola Brno I vůdčí postavení v moravském sokolstvu i nezanedbatelný vliv ve vedení České obce sokolské. Ještě před vypuknutím první světové války Sokol Brno I, podobně jako další velké sokolské jednoty, rozvinul široký vějíř tělocvičné, sportovní, vzdělávací a kulturní činnosti.

V případě Sokola Brno I mají historici tu vzácnou příležitost, že mohou studovat celou paletu těchto aktivit z dokumentů dvou archivních fondů, jejichž rozsah je v oblasti spolkové agendy zcela unikátní. Jedná se o fond *R 77 Sokol, tělocvičná jednota Brno I 1862–2008* v Archivu města Brna a fond *G 106 Krajský výbor Sokola Brno 1873–1953* v Moravském zemském archivu. Především o dokumenty těchto fondů se opírá předkládaná práce.

HISTORIOGRAFIE O SOKOLSKÉM HNUTÍ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ[1]

Činovníci sokolské organizace, která dominovala českému spolkovému životu, pochopitelně věnovali pozornost jejím dějinám. Sledování vlastní historie ostatně bylo nezbytností, protože kapitoly z dějin Sokola tvořily jeden z pilířů sokolského vzdělávání. Dobových literárních prací, které se dotýkaly sokolské historie, je celá řada. Za všechny je nutno připomenout alespoň dvě, protože je jejich ambicí podat celkový přehled sokolské historie: Ladislav Jandásek – Jan Pelikán, *Stručné dějiny Sokolstva 1862–1912* (Nakladatelství ČOS. Praha 1946) a Alois Fikar, *Stručné dějiny Sokolstva* (Česká obec sokolská. Praha 1948). Současnému badateli mohou sloužit jako základní vodítko, ale moderní historiografie z nich příliš vycházet nemůže. Zůstávají jen kronikou, která po jednotlivých letech zachycuje události ze života Sokola, které autoři považovali za nejdůležitější. Ve své době ostatně byly považovány za provizorium, které se mělo stát odrazovým můstkem k vytváření velkých sokolských dějin. K jejich sepsání však nikdy nedošlo. V případě Sokola Brno I má podobný charakter práce Vladimíra Zapletala a Františka Kožíka *Dějiny Sokola Brno I: 1862–1887* (Brno 1948), která je však mnohdy zatížena neobjektivním vnímáním vlastní jednoty.

Po zcela zideologizovaném a dosti krkolomném pokusu Zdeňka Nejedlého zmocnit se odkazu Miroslava Tyrše (*Komunisté dědici velikých tradic českého národa*. Práce. Praha 1978) sokolské dějiny upadly v zapomnění. Nestaly se přímo prohibitem, ale v padesátých letech prostor dějin tělocvičných spolků zcela zaplnily *Dějiny dělnické tělovýchovy*. 1., 2. díl. (Státní tělovýchovné nakladatelství. Praha 1955 a 1957) z pera bývalého funkcionáře FPT (Federace proletářské tělovýchovy) Viléma Muchy. První pokus o oživení sokolských dějin byl svěřen přesvědčenému komunistovi, obdivovateli Klementa Gottwalda Jaroslavu Markovi. Jeho dnes již zapomenutá disertační kandidátská práce *Vznik a úloha Sokola v šedesátých letech minulého století* (FTVS UK. Praha 1966) se však faktograficky opírá zejména o *Památník vydaný na oslavu dvacetiletého trvání Tělocvičné jednoty Sokola Pražského* (Praha 1883) a je poznamenána rigidně marxistickou interpretací, která musí pro období spolkové činnosti v šedesátých letech 19. století působit nutně poněkud křečovitě.

Po roce 1989 se otevřel prostor pro svobodné historické bádání. Zmizel tlak na ortodoxně marxistický výklad sokolských dějin, ke kterému v historické obci nebyla ochota ani v sedmdesátých letech minulého století.

První dvě práce pootvíraly bránu cestě za poznáním sokolských dějin, z nichž jedna vyšla na samém sklonku komunistické éry. Jedná se o první biografii zakladatele Sokola z pera poloprofesionální historičky Zory Dvořákové *Miroslav Tyrš – prohry a vítězství* (Olympie. Praha 1989) a zdařilou, byť útlou práci, zkušeného historiografa moderních českých dějin Jana Novotného *Sokol v životě národa* (Melantrich. Praha 1990). Další Tyršova biografie *Miroslav Tyrš, sokol, myslitel, výtvarný kritik* (Vyšehrad. Praha 2012) z pera Roberta Saka vychází z širšího okruhu dobové literatury, tisku i archivních pramenů a je lépe ukotvena ve vývoji české společnosti druhé poloviny 19. století. Sokola Tyrše ukazuje také v jeho dalších životních rolích.

Vývoji a působení sokolské organizace, zejména Sokola Pražského a České obce sokolské (ČOS), se věnoval Marek Waic, nejnověji *Tělesná výchova a sport ve službách národní emancipace* (Nakladatelství Karolinum. Praha 2013) a *Tělesná výchova a sport v životě meziválečného Československa* (Nakladatelství Karolinum. Praha 2018). Dlouhodobý zájem o sokolské dějiny zúročil v rozsáhlém heuristickém výzkumu. Marek Waic se zaměřuje zejména na společenské působení Sokola a etablování jeho čelných činovníků do společenských elit a s tím související vliv sokolské organizace v politickém životě českých zemí a meziválečného

[1] Vzhledem k tomu, že sokolské hnutí se zejména zásluhou českých sokolů šířilo také v dalších slovanských zemích, tak především polští historici se dějinám Sokola v polských zemích od konce osmdesátých let 20. stol. dosti intenzivně věnují (z novějších prací např. sborník *130 Lat Sokolstwa Polskiego*, Kraków 1997, či Andrzej BOGUCKI, *Bibliografia Glowna Sokolstwa*, 2017). Přelomovou prací v dějinách sokolstva ve slovanských zemích se stal sborník, jehož editorem byl německý historik sportu Diethelm BLECKING, *Die Slawische Sokolbewegung. Beiträge zur Geschichte von Sport und Nationalismus in Osteuropa*, Dortmund 1991. Ve Slovinsku se zabývá dějinami Sokola Tomaž Pavlín, hlavní organizátor konference ke 150. výročí slovinského Sokola (publikován sborník *150 let sokolstva v Slovenii (1863–2013)*, Ljubljana 2014).

Československa. Stranou jeho pozornosti tak zůstávají dějiny sokolské každodennosti.

Poslední velmi zajímavou studií z oblasti sokolských dějin je práce Jitky Schůtové *Manželka, matka, tchyně: dochované památky a korespondence Kateřiny Fügnerové* (Národní muzeum. Praha 2018), která je komentovanou edicí korespondence manželky spoluzakladatele Sokola Jindřicha Fügnera. Kniha však není pouhou komentovanou edicí pramenů a vrhá poněkud jiné světlo, resp. stíny, na dosud v dobové i nejnovější literatuře dosti glorifikovanou osobnost Miroslava Tyrše.

Z uvedeného přehledu sokolské historiografie je evidentní, že dějinám Sokola na Moravě se dosud v monografickém formátu nikdo „v porevoluční době" nevěnoval. Přitom přínos moravských sokolských spolků v čele s brněnským Sokolem je minimálně srovnatelný s jednotami, které působily v Čechách. Předkládaná monografie tedy zaplňuje bílé místo v sokolské historiografii. Doufám zároveň, že se mi alespoň částečně podařilo odkrýt další rozměr sokolské činnosti, který zůstává v dosavadních studiích v pozadí, a to podat obraz vývoje základního „stavebního kamene" sokolské organizace, včetně každodenního života jednoty. Jsem přesvědčena, že jsem zvolila dobrý příklad – brněnský sokolský spolek je velký rozsahem svého působení i hloubkou stopy, kterou zanechal v sokolských dějinách.

RAKOUSKÁ MONARCHIE PO ROCE 1848

BRNO V OBDOBÍ RAKOUSKÉ MONARCHIE PO ROCE 1848

V roce 1848 byl zahájen mezi dvěma hlavními národními skupinami, žijícími v českých zemích, urputný boj, který vlastně skončil až o bezmála sto let později, po porážce nacistického Německa, odsunem německého obyvatelstva z Čech, Moravy a Slezska na území bývalé Německé říše. Po porážce demokratizačních snah v letech 1848–1849 došlo v následujícím období ke všeobecnému nástupu němčiny ve veřejném životě – s německým se alespoň navenek ztotožnila převážná část středních vrstev, která vnímala užívání němčiny jako předpoklad pro úspěšnou kariéru a s tím spojený vzestup společenský a sociální. V českých zemích tak z nejrůznějších důvodů mizela od poloviny padesátých let 19. století čeština ze škol, zmenšoval se počet a náklad českých periodik, v Brně česky vycházel jen *Moravský národní list,* přejmenovaný v roce 1858 na *Moravské noviny*.[2]

Po celé 19. století bylo Brno městem, které mělo značně příznivé intelektuální klima pro vědecké, hospodářské, ale i kulturní inovace. Každodenní atmosféru města Brna určovala stejně jako v případě jiných měst společensko-profesní struktura jeho obyvatel. Přes všechny slibné počátky továrního průmyslu však převažovaly v Brně tradiční živnosti a řemesla, organizované až do sklonku padesátých let 19. století na cechovní bázi.[3] V rozšířeném vydání čtvrtého svazku Lloydových ilustrovaných železničních cestopisů byla roku 1860 zveřejněna ocelorytina, vytvořená neznámým tvůrcem, ukazující městskou vedutu Brna a jeho pamětihodnosti. Na tomto leporelu je znázorněno tehdejší moderní město, město rozvíjejícího se průmyslového podnikání, město, které získalo tak přiléhavé epiteton „moravský Manchester“ 19. století. V jistém slova smyslu může mít pro nás tato veduta určitou symboliku pro sledování vývoje brněnského urbanismu, protože vizuálně odlišuje období starších dějin historického města od města „nového“. Označení „Nové Brno“, jak je nazval brněnský starosta a polyhistor Christian d'Elvert, když popisoval změny, k nimž došlo ve dvou obdobích jeho úřadování v městské správě (1861–1864 a 1870–1876), nebylo jen metaforou. Město Brno bylo skutečně za jeho života radikálně přestavěno a urbanisticky modernizováno.[4]

Zemské stavební ředitelství dalo již ve 40. letech 19. století podnět k vypracování projektu budoucí okružní komunikace kolem Brna. Ta měla napodobovat dopravní systém, který měl vzniknout na bývalých fortifikačních pozemcích v téže době ve Vídni.[5] Plán na územní rozšíření města Brna schválil koncem 40. let sám císař František Josef I. První regulační plán, který byl schválený roku 1847, přinesl novátorskou a perspektivní myšlenku kompozičního kříže, cíleného jedním směrem na průčelí bývalého augustiniánského kostela u sv. Tomáše a v kolmici na obelisk na Františkově pod Petrovem.[6]

První zákonnou úpravu dostaly obce tzv. *Stadionovým prozatímním obecním zřízením* z 20. března 1849. Jednalo se o jednotný zákon s platností pro všechny obce, okresy a kraje v celém státě, ovšem s výjimkou, neboť zemská hlavní města měla obligatorně, podobně jako krajská a jiná významná města na požádání, dostat zvláštní městské obecní

2 Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brno*, I. díl: město uvnitř hradeb, Praha 2008, s. 25; Jiří KROUPA, *Dějiny Brna* 7, Uměleckohistorické památky, historické jádro, Brno 2015, s. 56.

3 J. KROUPA, *Dějiny Brna 7*, s. 19.

4 Tamtéž.

5 Ke zrušení statutu vojenské pevnosti ve Vídni došlo až roku 1857.

6 Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brno*, II. díl: historická předměstí a Staré Brno, Praha – Litomyšl 2010, s. 8.

zřízení.[7] V důsledku těchto celospolečenských změn byl 6. července 1850 vydán *Prozatímní řád pro královské hlavní město Brno*, který na dlouhou dobu upravoval jeho místo v zemi, vnitřní správu i obvod působnosti. Brno tehdy splynulo se svými předměstími v jednu velkou obec, resp. samostatný politický okres, podřízený bezprostředně krajskému prezidentovi (po zrušení krajů začátkem 60. let přímo moravskému zemskému místodržitelství). Obec byla zastupována obecním výborem a městskou radou, vzešlými z voleb oprávněných voličů celé obce. Obecní výbor měl 48 členů volených na tři roky, přičemž jeho členové vykonávali svůj úřad zadarmo a ročně jich třetina odstupovala. Výbor volil ze svého středu starostu (potvrzovaného císařem), místostarostu a devět radních, kteří tvořili městskou radu. Tito činovníci už byli za svou práci honorováni. Velká brněnská obec se současně dělila na čtyři správní okresy, jež zastupovaly okresní výbory vzešlé z voleb. Tyto výbory si ze svého středu volily představeného a jeho zástupce, kteří dostávali mzdu. Dlužno dodat, že voliči byli rozděleni podle majetku do tří volebních sborů, volební právo neměli ti všichni, kteří neplatili daně v požadované výši. Při sčítání lidu z roku 1857 mělo z celkového počtu 58 809 obyvatel Brna jen 32 444 osob měšťanské či domovské právo. Ostatních 26 365 obyvatel bylo v Brně „cizích", bez domovské příslušnosti. V 1. okrese, zahrnujícím vnitřní město a Špilberk, bylo 18 členů výboru, v dalších okresech jen devět.[8] Císařským reskriptem bylo 25. prosince 1852 rozhodnuto, že se Brno stává otevřeným městem (hrad Špilberk měl být však zachován jako vojenská pevnost) a byly k němu připojeny okolní příměstské obce.[9] Tento akt měl rozhodující význam pro rozvoj města. Záhy nato, roku 1853, byla ve městě ustavena regulační komise. Do jejího čela byl zvolen místodržitel hrabě Alois Lažanský, který se nemalou měrou zasloužil právě o odstraňování městského opevnění. Úkolem komise bylo zjistit, jak rozšířit město a současně jak jej urbanisticky sjednotit s jeho nejbližším okolím. Význam brněnského rozšíření a budování nových stavebních celků na původních hradbách byl značný. A to nejen proto, že modernizoval město.[10]

Podobně jako dnes měla Velká obec kompetence vlastní a přenesené působnosti. Mezi nejdůležitějšími úkoly v rámci vlastní působnosti patřila správa obecního jmění, policejní pravomoci, údržba města, péče o chudé a zdravotní záležitosti, udílení měšťanského práva a dozor nad městem zřizovanými úřady a ústavy. Do přenesené působnosti pak patřilo především uvádění zákonů ve všeobecnou známost, výběr daní, vojenská konskripce, povolování sňatků, živností a obchodu a péče o základní školství.[11]

Pronikání brněnského vlnařského zboží usnadnila celní reforma z roku 1851. Zaměření na export do světa podporoval *Brněnský obchodní spolek* založený roku 1849, ale již roku 1854 zaniklý. Brněnský vlnařský průmysl se dopracoval k trvalému uplatnění až díky účasti na světové výstavě roku 1851 v Londýně. O čtrnáct let později informovala *Obchodní a živnostenská komora v Brně*, že na export do zahraničí je učena třetina veškeré brněnské vlnařské výroby.[12] Kromě vlnařského průmyslu, který tehdy zaujímal vedoucí postavení, byl v Brně zastoupen potravinářský průmysl, který reprezentovaly dva cukrovary, dva pivovary, dvě výrobny cikorky a kávovin, sladovna a několik podniků na výrobu lihovin a likérů. Dále to byl chemický průmysl, představovaný výrobou octa, mýdla a běžných chemikálií.

V polovině 19. století patřilo Brno koncentrací dělníků mezi přední průmyslová centra monarchie, proto zde měly

7 Pro statutární města neplatila ustanovení prozatímního obecního zřízení, nýbrž jejich zvláštní statut. Zejména v roce 1850 byly tyto statuty uděleny Praze, Liberci, Brnu, Olomouci a Opavě. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 298.

8 H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, Brno, II. díl, s. 62; Václav PEŠA – Jaroslav DŘÍMAL, *Dějiny města Brna*, 2. díl, Brno 1973, s. 15–16.

9 Připojování předměstských obcí s sebou samozřejmě přineslo obrovský nárůst počtu obyvatel – v polovině 19. století mělo město i s připojenými předměstími necelých 50 000 obyvatel. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brno*, II. díl, s. 65; V. PEŠA, – J. DŘÍMAL, *Dějiny města Brna*, 2. díl, Brno 1973, s. 17.

10 J. KROUPA, *Dějiny Brna 7*, s. 57–62; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brno*, II. díl, s. 7.

11 Tamtéž, s. 63; V. PEŠA – J. DŘÍMAL, *Dějiny města Brna*, 2. díl, s. 16.

12 V. PEŠA – J. DŘÍMAL, *Dějiny města Brna*, 2. díl, s. 18–19.

větší ohlas události z revolučního roku 1848.[13] Německé etnikum považovalo Brno za své město a jako takové se je snažilo vždy udržet. Německý ráz města podporovala navenek skutečnost, že politicky a ekonomicky rozhodující vrstvy obyvatelstva se hlásily převážně k německé národnosti. Třebaže mezi členy správy města i jeho okresů nacházíme česká jména. Čestnou výjimku představuje člen starobrněnského okresního výboru Jan Křtitel Rudiš, majitel truhlářského závodu, který byl činný v české emancipaci. Je třeba zdůraznit, že při sčítání obyvatel se jako odraz národnostní skladby chápala tzv. obcovací neboli dorozumívací řeč (Umgangssprache).[14] To samozřejmě skutečnou národnostní skladbu obyvatel Brna značně zkreslovalo. Nesporné je, že v ulicích města i jeho předměstích bylo možné zaslechnout němčinu (v podstatě dolnobavorský dialekt) i češtinu, přičemž mnozí obyvatelé byli nepochybně bilingvní. Prorůstání dvou nejpočetnějších etnik v hlavním zemském městě, které bylo mnohem zřetelnější než např. v Praze, ostatně dokládá i dnes živý brněnský „hantec", jehož 40 % pochází z němčiny.[15] Přesvědčení o německé kulturní převaze bylo natolik silné, že po zkušenostech z roku 1848 se na počátku šedesátých let brněnští Němci neobávali, že do obecního zastupitelstva by byl zvolen Alois Pražák, který se profiloval jako politický vůdce moravských Čechů.[16] Přesto lze soužití těchto etnik těžko označit jiným slovem než zápolení. Sílící české emancipační snahy tak nutily Němce často užívat dost nevybíravé prostředky.[17] Dokazuje to i brožura *Germanizace nebo čechizace?*, která vyšla v roce 1861, přiřazující Čechy k „přežívajícím a neoprávněným národům", případně ke „zbytkům národů". Podle autora Slované stáli v cestě civilizaci a měli v zájmu lidstva podlehnout vyšší západní, tedy německé kultuře. Český boj proti germanizci tedy byl vnímán jako boj proti civilizaci.[18]

Peripetie brněnského židovského osídlení jsou víceméně shodné s osudy Židů na území Čech a Moravy. V roce 1848, kdy konečně padly poslední společenské a duchovní bariéry mezi křesťanskou a židovskou komunitou, padly také hradby ghett. Je nutné mít na paměti, že Brnu právě židovské podnikání zásadně napomohlo vytrhnout se z provinciálních pout minulosti.

Nerovnoprávné postavení českého obyvatelstva v Brně se zřetelně odrazilo také ve školství. V letech 1848 a 1849 byl přijat ve všech úrovních nový model vzdělávacího systému, který odpovídal změněným společenským potřebám. Navíc v roce 1866 byla stanovena zásada rovného postavení zemských jazyků v základním a středním školství. Následující říšský školní zákon z roku 1869 zaručoval všem občanům Rakousko-Uherska právo na vlastní školství. Přesto v době spojení s předměstskými obcemi mělo Brno osm národních škol (dvě z nich ve vnitřním městě), které byly ale všechny německé.[19] V Zábrdovicích existovaly jediné české paralelky, které byly však zrušeny k roku 1864. Dále byla v Brně dívčí škola u uršulinek se zvláštní industriální školou a normální hlavní školou na Minoritské. S ní byl spojen ústav pro vzdělání učitelek národních škol. Je třeba poznamenat, že obecně o české školství na Moravě nejevila zájem místní zastupitelstva, protože osvojení si němčiny dávalo obyvatelstvu větší možnosti uplatnění. Přístup místních zastupitelstev byl tedy chápán jako soulad se zájmy obyvatelstva. Po vydání říjnového diplomu v roce 1860 vznikla příznivější situace pro uplatnění češtiny na moravských středních školách. V Brně tak paradoxně vzniklo české gymnázium dříve nežli obecná škola,

13 K otázce stavebního rozvoje viz například Lenka CZAJKOWSKA – Petr CZAJKOWSKI, *Zástavba ulice Hlinky po roce 1850 a majetková struktura jednotlivých objektů se zvláštním přihlédnutím k roku 1910. Příspěvek k poznání předměstské architektury města Brna*, Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 19, 2006, s. 445–477.

14 Už od středověku bylo Brno městem etnicky a jazykově pestrým. Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*, Documenta Pragensia 19, 2001, s. 37–57.

15 H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brno*, I. díl, s. 9; TYTÉŽ, *Brno*, II. díl, s. 66; J. KROUPA, *Dějiny Brna 7*, s. 23.

16 Jiří MALÍŘ, *K počátkům národních sporů v Brně v letech 1863–1867: od rakouského patriotismu k nacionalismu*, in: Hana JORDÁNKOVÁ, Alis volat propriis: sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové, Brno 2016, s. 465.

17 Zbyněk VÁLKA, *Brno pod hákovým křížem,* Olomouc 2004, s. 7.

18 Jiří PERNES, *Pod habsburským orlem: České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*, vyd. druhé, Praha 2006, s. 136.

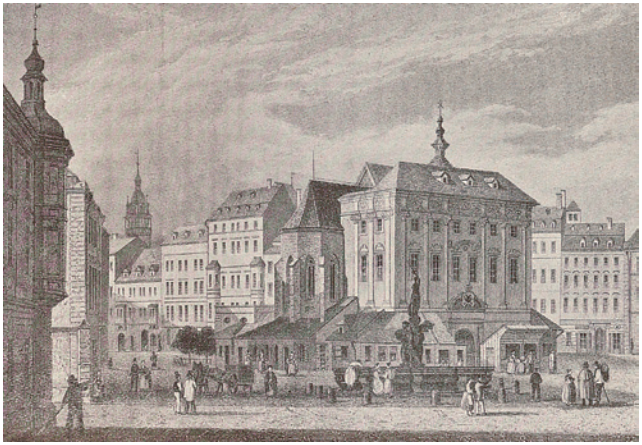
19 Hlavní školu u sv. Jakuba, farní školu na Velké Nové ulici, školy na Dolním Cejlu, v Zábrdovicích, na Křenové, Novosadech, Bělidlech a Starém Brně.

totiž v roce 1867 (tehdy umístěno na dnešní Rooseveltově ulici).[20]

Je třeba dodat, že přičiněním moravských vlastenců byla již v roce 1848 vybudována tzv. *Ochranovna pro zanedbanou mládež*, která zajišťovala základní výuku pro chlapce „sebrané z brněnských ulic" (stála na nároží dnešních ulic Antonína Slavíka a Kunzovy). Vysoké školství bylo v Brně zastoupeno nejdříve bohosloveckým učilištěm (od roku 1807 v Dominikánské 2 – dnes Úřad městské části Brno-střed a roku 1858 byl vystavěn chlapecký seminář na Veveří).[21]

Němci byli v hlavním zemském městě dlouhou dobu majoritou. Dlužno dodat, že tuto většinu udržovali i za cenu různých opatření. Nejmarkantnějším projevem byl odpor ke schylujícímu se připojení okolních obcí městu či dlouhodobý boj proti založení moravské univerzity.[22] Situace vyvrcholila pouličními šarvátkami, při nichž přišel o život dělník František Pavlík.

Zatímco v 50. a 60. letech 19. století bylo ještě hodně spolků zakládáno jako tzv. utrakvistické (tedy dvojjazyčné), postupem času se i ve spolkové činnosti projevovaly tendence stejné aktivity dělit podle národnostních hledisek. Z nejvýznamnějších spolků, orientovaných v Brně na české obyvatelstvo, je nutné zmínit již v roce 1852 vzniklou *Matici moravskou*. Záhy, v roce 1860, vznikla pro pěstování především mužského zpěvu *Beseda brněnská*. Dalším významným spolkem v kulturní oblasti byl

Městská váha v Brně, místnosti Slovanského čtenářského spolku 1862–1868

v roce 1861 založený *Slovanský čtenářský spolek*, který se snažil nejen o budování knihovny, ale pořádal také přednášky a pravidelné společenské zábavy, včetně hudebních vystoupení.[23]

Prohlubování národního uvědomění pomáhala zlepšovat lidová shromáždění. Již 3. září 1860 se konal první lidový výlet na Buchlov, dne 2. října 1861 uspořádal moravský rolník František Skopalík ze Záhlinic[24] první lidovou pouť na Hostýn a 13. srpna 1862 se sešlo 15 000 účastníků na Radhošti na velké národní slavnosti, poprvé navštívené rovněž z Čech. Novinář *Brünner Zeitung* k tomu uvádí: „*Z Prahy se dostavil prof. Ivan Bohdan Staněk a prof. Tonner s více hosty, mezi nimi byli čtyři Sokolové v malebných krojích.*"[25] To byla vůbec první příležitost, kdy se ve svém kroji přestavili členové Sokola na Moravě. Jedním z těchto účastníků byl František Barvič, pozdější zakladatel prvního Sokola

20 H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brno*, II. díl, s. 67–72; J. KROUPA, *Dějiny Brna 7*, s. 23.

21 J. KROUPA, *Dějiny Brna 7*, s. 70–74.

22 V roce 1905 vrcholil boj o zřízení druhé české univerzity. Říšská rada se tím měla zabývat na podzim. S blížícím se termínem zasedání narůstalo napětí mezi oběma národnostmi. Německá strana zásadně odmítala založení české univerzity a žádala zřízení univerzity německé. Přitom základním argumentem byla snaha o zachování národního (tj. německého) rázu města. Na základě takové argumentace bylo zřízení univerzity zamítnuto ještě v roce 1917. Ve skutečnosti německou nervozitu způsobovala rýsující se vidina ztráty mocenského postavení na Moravě, neboť zkušenosti s českými středními školami ukazovaly, že příchod českých vzdělanců přinesl i větší aktivitu místních vlasteneckých sil a měl praktické dopady i na politiku, neboť každý vysokoškolsky vzdělaný muž disponoval v Předlitavsku volebním právem bez ohledu na své majetkové poměry. Z. VÁLKA, *Brno*, s. 8; Michal BOROVIČKA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA – Pavel BĚLINA, *Velké dějiny zemí Koruny české*, XII.b 1890–1918, Praha – Litomyšl 2013, s. 399–400.

23 H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brno*, II. díl, s. 75–76.

24 K tomu blíže František SOBEK, *František Skopalík (1822–1891): jeho život a dílo*, Brno 1946; Zdeněk FIŠER, *František Skopalík (1822–1891): písmák, vlastenec a hospodář rodného kraje*, Kroměříž 1991.

25 „Aus Prag waren gekommen Professor und Reichsrathsabgeordneter Ivan Bohdan Staněk, Professor Tonner, und noch viele Andere, worunter auch vier Mitglieder des Turnvereins „Sokol" in ihrer malerischen Turnertracht". *Die Radhostfeier*, Brünner Zeitung, Nr. 190, 19. 08. 1862, s. 1525.

ve Valašském Meziříčí.[26] Všechny tyto výlety byly jen přípravou na velikou jubilejní cyrilometodějskou slavnost na Velehradě počátkem července 1863. Tento svátek slovanských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje byl přeložen Sv. Stolicí z 9. března na 5. července. Původně se měla ve Velehradě odehrávat rovněž světská slavnost, připravovaná výborem, který se ustavil v dubnu 1863. Teprve koncem července bylo rozhodnuto o tom, že se její konání přesune do Brna, kde proběhne ve dnech 25. a 26. srpna 1863 jako národní pěvecká slavnost. Národní význam, kterou měla pouť symbolizovat, pochopili rovněž brněnští Němci, které musel uklidňovat český tisk prohlášením *Mírumilovnému a počestnému obyvatelstvu královského města Brna.*[27]

Tato slavnost, kterou v Brně organizoval čtenářský spolek, se pak stala největší událostí tehdejší doby. Co do pestrostí krojů a počtem zpěváků (z 61 pěveckých spolků tu bylo celkem 940 zpěváků) předstihla slavnost pražského *Hlaholu* z roku 1862. Pomyslný zlatý hřeb celé slavnosti spočíval v návštěvě z Čech, kterou vedli František Palacký a František Ladislav Rieger. Mezi jejími účastníky se nalézal rovněž Jan Evangelista Purkyně, který se stal společně s dříve jmenovanými středem ovací.[28]

POČÁTKY SPOLKOVÉ TĚLOVÝCHOVY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Změny společenských poměrů v 19. století umožnily nástup nového, dosud nevídaného fenoménu – volného času. Magickým slovem se stal „turismus". Obecně se v našem prostředí turistikou zabývalo relativně více českých Němců než Čechů. Sport a tělocvik,[29] jejichž původ lze spatřovat ve šlechtických kratochvílích, byly další z možností jeho vyplnění. U sportu hrál roli individuální zájem, především pak společenské postavení a ekonomické možnosti, zatímco v případě tělovýchovy přispívala k popularitě materiální nenáročnost skýtající chudším vrstvám jedinou možnost ke společenskému vyžití či dokonce vzestupu. Prvopočátky organizovaného cvičení se na území českých zemí datují do čtyřicátých let 19. století, kdy především v Praze začaly vznikat tělocvičné instituty vážící se k turnerskému hnutí. Původně se jednalo o společná uskupení Čechů a Němců, později se některé z nich přeměnily na utraktivistické.[30] Zatímco u turnerského hnutí, kterému dal Ludwig Friedrich Jahn národní charakter do vínku, projevující se „prodchnutím německví" rovněž v každodenním životě, v ostatních organizacích mohly být národní postoje záležitostí každého jednotlivce. Druhá polovina 19. století byla ve znamení sílícího vědomí lidských práv, přiostřování národnostních sporů, formulování politických, občanských a sociálních požadavků. Až na výjimky se od šedesátých let 19. století rozchází cesty Čechů a Němců.[31] Na Moravě navíc přetrvávaly zřetelné rysy moravského vlastenectví.[32]

Moderní podoba sportu se na území českých zemí vyvíjela již od druhé poloviny 19. století. Během prvního dvacetiletí se sport změnil ve fenomén, který přitahoval tisíce zájemců, začal ovlivňovat životní styl i obecně panující názory. Se závodním sportem v klubech začali muži, ženy se nejdříve účastnily klubového života, společenských akcí a společných vyjížděk a výletů. Důležitým prostředím pro rozvoj tělocviku byly školy. Školní tělocvik zaznamenal vzestup až po roce 1867, kdy byl zařazen mezi povinné předměty na učitelských ústavech.[33] Největší rozmach nastává po uzákonění tělocviku jakožto povinného předmětu na všech obecných a měšťanských školách a na učitelských

26 Stanovy s úředně povoleným názvem Sokol byly potvrzeny Meziříčským již 18. 8. 1864. *Památník Sokola valašskomeziříčského na oslavu třicetiletého trvání*, Holešov 1894.

27 Moravská orlice, roč. 1, č. 135, 21. 08. 1863, s. 1.

28 Blíže k událostem viz J. MALÍŘ, *K počátkům národních sporů*, s. 466–470.

29 Pod pojmem tělocvik si zde představujeme společná cvičení, posilování a formování těla, tedy činnost typickou pro Sokol. Zatímco sport zde vnímáme spíše jako aktivity typu cyklistika, tenis, fotbal atd.

30 Marek WAIC, *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008, s. 9.

31 Tamtéž, s. 7; Jitka SCHŮTOVÁ, *Počátky ženského sportu v Čechách*, in: Jitka SCHŮTOVÁ – Marek WAIC, Tělesná výchova a sport žen v českých a dalších středoevropských zemích: vznik a vývoj do druhé světové války, s. 55.

32 Pomalejší přijetí českého národního vědomí na Moravě analyzoval M. ŘEPA, *Moravané nebo Češi?*

33 Martin PELC, *Emancipace a sport: na příkladu opavské tělesné kultury před rokem 1914*, in: Historik na Moravě, edd. Hana Ambrožová a kolektiv, Brno 2009, s. 742.

ústavech (bez rozdílu pohlaví) roku 1869.[34] Vlastní počátky tělesné výchovy v českých zemích musíme hledat v tzv. soukromých tělocvičných ústavech, kde nepříliš početná družstva cvičila podle švédského a německého tělocvičného systému. Majitelé těchto ústavů se stali průkopníky soustavných tělesných cvičení. Vedli přitom své svěřence – většinou z řad vyšší a střední měšťanské vrstvy, ale také z řad aristokracie, k zálibě v pravidelném pohybu.[35]

Na sklonku roku 1842 byl českými stavy do Prahy z Vídně pozván Rudolf Stephany. Ten zřídil na Menším Městě pražském v Ledebourském paláci[36] *Soukromý ústav pro gymnastická umění*. Popularita Stephanyho tělocvičného ústavu, v němž třetinu návštěvníků tvořily „*synové a dcery z nejpřednějších rodin šlechtických*", přispěla k jeho jmenování „*prozatímním zemským učitelem tělocviku s ročním platem 400 zlatých*".[37] Další tělocvičný ústav založil v roce 1848 Jan Malypetr, který byl hned v následujícím roce jmenován zemským učitelem tělocviku. Ve stejné době přeměnil Ferdinand Schimdt Seegenův léčebný ústav na podobný Malypetrovu. Oba soukromé tělocvičné ústavy, ve kterých se cvičilo podle německé turnerské soustavy, se staly hlavními středisky tělocvičného života. Cvičili v nich Češi i Němci bez rozdílu.[38]

Pokud uvážíme, že tělovýchova a sport se staly prostředkem emancipačního hnutí, nesmíme zapomenout na tu skutečnost, že s emancipací české společnosti úzce souvisí emancipace žen. Pro ženy byl sport zpočátku pouze jednou z oblastí společenské zábavy. Jízda na koni[39] a pálkové hry byly nejprve součástí životního stylu šlechtičen. Později se zájem o některé sporty, jako tenis, přesouvá také do měšťanské společnosti. V zimě se nejen ženy bavily bruslením na kluzištích, která zřizovala téměř všechna česká města.[40] Na počátku však byla emancipace žen spojena s otázkou jejich vzdělání. V roce 1863 byla v Praze otevřena *Městská vyšší dívčí škola* a tělesná cvičení se stala součástí výchovy dívek. Některé z nich však již navštěvovaly soukromé tělocvičné ústavy.[41]

Přelom padesátých a šedesátých let 19. století je spojen s několika významnými událostmi, mezi kterými vyniká pád Bachova absolutismu (1859), Říjnový diplom z 20. října 1860 a Únorová ústava (26. února 1861). Tyto události, společně se Schmerlingovou liberální vládou (1861–1865), umožnily určitou volnost a prostor pro vznik tělocvičných jednot.[42] Myšlenka dobrovolného tělocvičného spolku se zrodila v již zmiňovaném Schmidtově ústavu a jednali o ní Češi společně s Němci. Spolupráce však ztroskotala v neschopnosti nalezení dohody v otázce jednací řeči budoucího společného spolku.[43]

Prudký vzestup spolkového života následoval až po zavedení spolkového zákona v roce 1867. Tato právní úprava usnadňovala zakládání jednot nejen v německy mluvících oblastech Předlitavska, nýbrž se projevovala rovněž u slovanských národů habsburské monarchie.[44] Dlužno dodat, že na našem území existovala vedle sebe paralelně dvě hlavní hnutí, české a německé. Na formování tělovýchovného hnutí v českých zemích se tak výrazně podílely také německé spolky.[45]

V případě turnerů vyžadoval rychlý nárůst příznivců sjednocující organizaci. V Předlitavsku se nejdříve sešli zástupci spolků z Dolních a Horních Rakous a ze Solnohradska a ve dnech 7. a 8. září 1862 se dohodli na vytvoření spolku zastupujícího tyto tři korunní země. Nepřátelské třenice, které vyvolávalo jakékoliv nacionální snažení, byly v mnohonárodnostním státním zřízení habsburské

34 Martin PELC, *Struktury opavského sportu 1850–1938*, Opava 2009, s. 88.
35 J. SCHŮTOVÁ, *Počátky ženského sportu*, s. 55; M. WAIC, *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013, s. 15.
36 Hrabě Ledebour propůjčil ústavu, ve kterém začalo cvičení 3. února 1843, prostornou síň v paláci a dal upravit pro cvičení svou zahradu. M. WAIC, *Tělovýchova a sport*, s. 15.
37 Tamtéž, s. 15–16.
38 Tamtéž, s. 16–17. K otázce Jana Malypetra blíže M. WAIC, *Zrození českého akademického sportu a František Smotlacha*, Česká kinantropologie 15, č. 2, s. 50.
39 První speciální oděv pro ženy je spojen s jízdou na koni. Viz Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Postavení ženy v 19. století*, Praha 1999, s. 148–149.
40 J. SCHŮTOVÁ, *Počátky ženského sportu*, s. 55.
41 M. WAIC, *Tělovýchova a sport*, s. 53.
42 Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy*, s. 252–253; M. WAIC, *Německé tělovýchovné a sportovní spolky*, s. 9.
43 Němci trvali na tom, aby jednací řečí byla němčina. Národní archiv, fond Sokol Pražský (1857) 1861–1951, kart. 3, O stanovách pražské tělocvičné jednoty.
44 M. WAIC, *Německé tělovýchovné a sportovní spolky*, s. 10.
45 Milena STRACHOVÁ, *Sport a Český svaz tělesné výchovy po roce 1989*, Brno 2013, s. 17.

monarchie nežádoucí.[46] Z toho důvodu se oddaloval úřední souhlas ke vzniku německo-rakouského turnerského svazu. První župní slavnost na území pozdějšího XV. turnerského kraje Deutschösterreich se uskutečnila 9.–10. června 1867 v Gmündu.[47]

Zájem o zapojení se do tělovýchovného hnutí potvrzuje rychlý nárůst nových turnerských jednot a členstva mezi lety 1861 až 1865, kdy z celkově 102 v monarchii založených jednot bylo 51 v Čechách, 8 na Moravě a 6 ve Slezsku.[48] První sjezd XV. turnerského kraje Deutschösterreich, který zahrnoval území Čech, Moravy a Slezska, se konal 2. srpna 1868 za účasti zástupců 49 jednot, z toho 15 českých a 5 moravských, v zasedacím sále I. Vídeňské jednoty. Na programu byla volba krajského vedení, do jehož čela byl zvolen Eduard Sturm.[49] Zakládací stanovy – přes svou strohost (měly jen 11 bodů), vymezovaly cíl a náplň, které v budoucnosti zůstaly stejné: podpora a zvyšování úrovně cvičení. Brno, kde se v roce 1870 měla konat první krajská turnerská slavnost, bylo zvoleno sídlem krajské organizace pro první funkční rok 1869.[50]

Podobně jako tomu bylo na jiných místech, i v Brně přes přátelské kontakty v počátečních letech si vytvářely obě národnosti vlastní spolky a regionální svazy, které se navzájem separovaly a docházelo u nich pouze ke zvyšování vzájemných animozit. Německé turnerské spolky v Rakousku a českých zemích byly organizačně začleněny jako XV. turnerský kraj do Německého turnerstva a vytvářely tak obvyklé regionální články, přestože v roce 1866 Německý svaz ještě neexistoval. Z velkoněmeckých černo-červeno-zlatých barev pak učinily své spolkové barvy, což po roce 1866 vyústilo v problém identity a loajality vůči habsburskému státu.[51]

Situace při vzniku turnerské jednoty v „rakouském Manchesteru" (přezdívka Brna od první poloviny 19. století) k roku 1861, je podobná jako v Praze. U zrodu *Brněnského turnerského spolku* stála skupina mladých mužů. Založení usnadnila podpora brněnské buržoazie: významný vydavatel novin a komunální politik Rudolf Rohrer podporoval spolek materiálně a publicisticky, známý brněnský podnikatel a liberální vídeňský poslanec Alfred Skene[52] se brzy stal prvním předsedou, starosta Brna Christian ďElvert[53] byl současně jmenován čestným členem a jeho manželka věnovala již v roce 1862 spolku vlajku. Již v polovině šedesátých let nastalo plánování a výstavba vlastní tělocvičny, jež byla hotova roku 1868. Město darovalo spolku pozemek, poskytlo bezúročnou půjčku a dále zajistilo po desítky let každoroční příspěvky. Seznam dárců je zároveň přehlídkou brněnských podnikatelů a svědčí o úzkém propojení spolku s německým měšťanstvem, a to včetně židovského, které se na financování výstavby též podílelo.[54]

Na rozdíl od Prahy nebyly pravidelné spolkové slavnosti turnerů v brněnských ulicích ničím narušovány a nacházely vždy velkou odezvu. Podobnost najdeme ve spektru návštěvníků těchto slavností, neboť také v Brně byly navštěvované řadou politických prominentů z řad německých liberálních poslanců, zde navíc i městskou radou se starostou v čele. Totéž lze říci o spřáteleném *Mužském pěveckém spolku*, neboť oba spolky se při veřejných vystoupeních vzájemně podporovaly.[55]

V 60. letech 19. století začaly vznikat první samostatné sportovní kluby. V Čechách vznikl jako první v roce

46 Ministerstvo vnitra se zdráhalo povolit vznik spolku, jehož existence by byla postavena na omezením jen na příslušníky německé národnosti. Podvědomě totiž tušilo, že odsouhlasení takové omezující podmínky by mohlo vést k podobným krokům u menšinových národností. M. WAIC, *Německé tělovýchovné a sportovní spolky*, s. 11, pozn. 7.

47 Tamtéž, s. 10–11.

48 Kompletní seznam všech turnerských jednot budoucího XV. kraje Deutschösterreich v roce 1865 viz Roman ŠINKOVSKÝ, *Německé turnerské hnutí v pohraničních oblastech Čech do roku 1918*, Disertační práce, FTVS UK, Praha 2005, tabulka č. 2.

49 Eduard Sturm (* 9. února 1830 Olomouc, † 24. srpna 1909 Bad Kirchberg) byl rakouský a český právník a politik. Jiří MALÍŘ, *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 676–678.

50 Původně byla první krajská slavnost plánovaná na rok 1865 do Vídně, ale neuskutečnila se, neboť v tom čase ještě nebyla založena krajská organizace. Brněnská slavnost byla kvůli politickým událostem (prusko-francouzská válka) přesunuta, a sice na rok 1871. M. WAIC, *Německé tělovýchovné a sportovní spolky*, s. 12–13.

51 Tamtéž, s. 38.

52 Alfred Skene (* 15. května 1815 Verviers, † 14. května 1887 Vídeň) byl rakouský šlechtic, průmyslník a politik. Jako brněnský starosta působil v letech 1861–1864 a 1870–1876. J. MALÍŘ, *Biografický slovník*, s. 620–621.

53 Christian *d'Elvert* (* 12. dubna 1803 Brno, † 28. ledna 1896 Brno) byl liberální politik a historik. Jako brněnský starosta působil v letech 1864–1866. J. MALÍŘ, *Biografický slovník*, s. 163–166.

54 M. WAIC, *Německé tělovýchovné a sportovní spolky*, s. 46.

55 Tamtéž, s. 47.

1860 veslařský sportovní klub *English Rowing Club* v Praze, k dalším patřily bruslařské, cyklistické a atletické kluby.[56] Zaměříme-li pozornost na jednotlivé sporty, pak si můžeme všimnout, že např. česká cyklistika coby sport začíná koncem sedmdesátých let 19. století. Její příběh odpovídá našemu vnímání la belle époque – doby, kdy se objevuje mnoho technických novinek, času který nabízí dříve nevídané možnosti zábavy a dobrodružství. K rozšíření velocipedu v Evropě přispěla světová výstava, která se konala v Paříži roku 1867. V českých zemích vlastnili první kola již v roce 1867 Josef Pechánek z Hořic a Jakub Thonet z Bystřice pod Hostýnem, kteří se s velocipedy seznámili právě na zmíněné výstavě.[57] Jízdní kolo zároveň způsobilo převrat v dámské módě, protože s sebou přineslo kalhoty (v Praze napřed sukňové).

Cyklistika v porovnání s jinými sporty byla velmi nákladnou záležitostí. Cena vysokého kola se pohybovala od 200 do 500 zlatých, což odpovídalo ročnímu příjmu některých dělnických profesí.[58] Z toho důvodu se mohli tomuto sportu věnovat pouze bohatí mladíci, kteří byli také schopni a ochotni platit vysoké členské příspěvky svým klubům. V Brně byl již v roce 1869 uspořádán cyklistický závod, a sice při příležitosti otevření sirotčince. Rozvoj cyklistiky omezovalo několik faktorů, mezi nimiž hlavní roli představovala váha kola (25–30 kilogramů) a stav silnic, které byly prašné a rozježděné povozy. Situaci ztěžovalo také nepochopení vesničanů, kteří byli přesvědčeni, že jim kola plaší dobytek. V sedmdesátých letech navíc začaly úřady podunajské monarchie vyžadovat průkaz. Od osmdesátých let 19. století přijímala některá města pro cyklisty „jízdní řády", obsahující rozličná omezení, jako zákaz jízdy v prudkých kopcích a na frekventovaných místech atd.[59]

České horolezectví směřovalo převážně do ciziny, proto bychom také založení prvního horolezeckého klubu museli hledat mimo naše území. Horolezecké aktivity však směřovaly do dvou horských oblastí, které jsou pro nás podstatné. První z nich byly Vysoké Tatry. Viktor Lorenc z Kroměříže v sedmdesátých letech 19. století spolu s Janem Rumanem Driečným ml. podnikl řadu výstupů a přechodů přes sedla, objevil mimo jiné nejkratší výstupovou cestu na Gerlachovský štít – Batizovskou próbu.[60]

Kuželky, které se k nám dostaly v 17. století zásluhou švédských vojáků – proto se jim původně říkalo „Švédi" – se na území Čech a Moravy rozšířily během 19. století.[61] Plavecké závody se u nás konaly poprvé v roce 1845 při slavnostní události, kterou byl příjezd prvního parního vlaku z Olomouce do Prahy. Od poloviny 19. století pak byly plavecké závody organizovány v rámci lidových slavností. Často však převažoval exhibiční charakter nad samotným závodem.[62] Od druhé poloviny 19. století se u nás můžeme setkat s dalším sportem: Šachy v moderním sportovní podobě se od šedesátých let těšily vzrůstající oblibě.[63] Ve stejné době došlo k rozšíření vzpírání poté, co bylo zařazeno do sokolské tělocvičné soustavy.[64] Zato zmínky o zápasu v našich zemích mají dlouhou tradici. Setkáváme se s nimi již od středověku. Během 19. století se stal zápas atrakcí v cirkusových představeních a až do sedmdesátých let 19. století se zásluhou začlenění do sokolské soustavy rozšířil k většímu počtu cvičenců.[65]

Kořeny veslování, které patří společně s bruslením k prvním sportovním odvětvím rozvíjejícím se v českých zemích, spadají až do 16. století. Tehdy se na Vltavě pořádala tzv. lodní klání, tj. souboje dvojic ve člunech. První veslařský závod se uskutečnil v roce 1845, stalo se tak u příležitosti otevření pražského nádraží a příjezdu prvního vlaku. Jejich význam pak podkreslila účast arcivévodů

56 M. STRACHOVÁ, *Sport*, s. 18.
57 Zdena POLÁKOVÁ – Eva JELÍNKOVÁ, *Lyžníci, velocipedisté a ti druzí*, Brno 2000, s. 20; Robert BAKALÁŘ – Jaroslav CIHLÁŘ – Jiří ČERNÝ, *Zlatá kniha cyklistiky*, Praha 1984, s. 65; srov. Marek WAIC, *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013, s. 113.
58 Michal NIGER – Jiří KOLIŠ, *Český sport 1862–1914*, Kladno 2003.
59 M. WAIC, *Tělovýchova a sport*, s. 114–118; R. BAKALÁŘ – J. CIHLÁŘ – J. ČERNÝ, *Zlatá kniha*, s. 65; Markéta NOVOTNÁ, *Počátky organizované cyklistiky v Brně 1885–1900*, BMD 22, 2009, s. 199.
60 Miroslav PACUT, *Dějiny vybraných individuálních sportů*, Ostrava 2010, s. 51.
61 Tamtéž, s. 89.
62 Tamtéž, s. 119.
63 Tamtéž, s. 167.
64 Tamtéž, s. 198.
65 Tamtéž, s. 204–205.

Františka Karla a Karla Ferdinanda. Sportovní veslování se do Prahy dostalo z Hamburku.[66]

Chceme-li zkoumat organizaci české tělovýchovy a sportu, musíme začít v 60. letech 19. století. Tedy v době, kdy antická idea kalokagathie rozvinutá Miroslavem Tyršem položila základ společenského hnutí, které se propojilo se vznikem a osudy českého státu. Právě tehdy začaly vznikat první tělovýchovné spolky a formoval se pluralitní systém tělovýchovy a sportu. Za počátek organizovaného sportování můžeme považovat 16. únor 1862, kdy byl v Praze založen český tělovýchovný spolek *Sokol* (do roku 1864 *Tělocvičná jednota Pražská*), který byl první českou tělovýchovnou organizací s vlastní tělocvičnou soustavou.[67] Sokol se od svého počátku zaměřil na cvičení v tělocvičnách, dále se pořádaly závody ve skocích do dálky a do výšky, později se k tomu přidal běh. Původně se atletika v Sokole nazývala „tělocvik prostý".

POČÁTKY SOKOLA BRNĚNSKÉHO 1862–1870

Během druhé poloviny 19. století docházelo k zakládání zábavních spolků a do popředí se dostávala také otázka sportu. Do té doby se tělocvik v Brně uplatňoval jen na stavovské akademii moravské (původně součást olomoucké univerzity), která byla roku 1847 přeložena právě do Brna jako zemský ústav. V akademii vyučovali tři učitelé „rytířským cvičením". Učitelem jezdectví byl Adolf Peché, učitelem tance Josef V. Purtzpichler a učitelem šermu Ludvík Plisnier. Poslední jmenovaný byl později vystřídán Gustavem Hergsellem, který přišel do Brna z Olomouce. Není jisté, zda se s ním seznámil Jan Helcelet již v Olomouci, nebo až během jeho působení v Brně. S jistotou však víme, že v padesátých letech byl Jan Helcelet již horlivým návštěvníkem gymnastického ústavu, který si Gustav Hergsell v Brně otevřel. Dokazuje to jeho korespondence s bývalým olomouckým kolegou Ignácem Janem Hanušem.[68] Ten byl do Olomouce přeložen v roce 1847 a zde redigoval roku 1848 s Janem Helceletem *Holomoucké prostonárodní noviny*. V následujícím roce byl jmenován profesorem na pražské univerzitě. Tam se stal učitelem Miroslava Tyrše. Pro Jana Helceleta tedy nebyla myšlenka tělocvičného spolku zcela nová. Aktuální se však stala v září 1861, v době, kdy se v Brně začíná projevovat snaha po založení německého tělocvičného spolku.[69]

Jak již bylo v předchozí kapitole vzpomenuto, Turnverein v Brně měl podporu tehdejšího vedení města; protektorem spolku byl nejen tehdejší starosta města Christian ďElvert, ale také jeho politický oponent továrník Alfred Skene. Díky tomu již 1. prosince 1861 mohlo začít cvičit 71 členů ve vlastní tělocvičně na Cejlu č. 15/16 a dne 11. května 1862 se mohlo otevřít letní cvičiště – Turngarten – Josefov č. 63, kde také dne 10. srpna 1862 došlo k posvěcení praporu, věnovaného spolku brněnskými dámami. Ovšem od šedesátých let 19. století se začíná společenský život Čechů a Němců oddělovat a počáteční kontakty sokolů s turnery vyhasínají. České národní hnutí se vymezuje vůči Němcům, navzájem však svou činnost nadále sledují. Především si všímají veřejných vystoupení, aby je rozměrem a kvalitou cvičení mohli překonat.[70]

Úmysl turnerského výboru strhnout do svých řad všechny cvičence v Brně bez ohledu na jejich národnost zjednodušovala skutečnost, že si obyvatelé města dostatečně neuvědomovali význam založení Turnvereinu. Spěch, který je vidět na začátku českého tělocvičného spolku v Brně, pramenil právě z obavy, že by do německého Turnvereinu vstupovali také Češi. Čeští příznivci tělesných cvičení, kteří nechtěli za Němci zaostat, stanuli před jasným rozhodnutím – založit ryze český tělocvičný spolek. Nezbytnou podmínkou pro založení jakéhokoliv spolku však bylo schválení

66 M. WAIC, *Tělovýchova a sport*, s. 100; M. PACUT, *Dějiny*, s. 189.
67 M. STRACHOVÁ, *Sport*, s. 18.
68 Jan KABELÍK, *Korespondence a zápisky Jana Helceleta,* Brno 1910, s. 109–112, č. 57. Ignác Jan Hanuš (* 28. listopadu 1812 Praha, † 19. května 1869 Praha) byl filosof, odborník na slovanskou mytologii a knihovník. Blíže k osobě viz Radoslav VEČERKA, *Slovník českých jazykovědců v oboru bohemistiky a slavistiky*, Brno 2013, s. 81.
69 Vladimír ZAPLETAL – František KOŽÍK, *Dějiny Sokola Brno I*, 1862–1887, Brno 1948, s. 16.
70 M. WAIC, *Tělovýchova a sport*, s. 12–13.